

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

Campagne in Frankrijk

1792

Vertaald door Wilfred Oranje

Bezorgd door Theo Kramer

Oorspronkelijke titel *Campagne in Frankreich 1792 en Belagerung von Mainz*

© 2011 Vertaling Wilfred Oranje

© 2013 Nawoord en annotaties Theo Kramer

© 2013 Uitgeverij Hoogland & Van Klaveren

EAN 978 90 8967 091 5

www.hooglandvanklaveren.nl

Inhoud

Wilfred Oranje 1951-2011	7
Campagne in Frankrijk	9
Beleg van Mainz	187
Annotaties	227
Nawoord	267
Verantwoording	279
Colofon	283

Wilfred Oranje

1951-2011

Anderhalve maand nadat hij *Campagne* in Frankrijk 1792 van Johann Wolfgang von Goethe bij de uitgever had ingeleverd, stierf Wilfred Oranje in de leeftijd van negenenvijftig jaar.

Dat een tekst van Goethe zijn laatste vertaling zou worden, is geen toeval. Als geen ander blonk Oranje uit in het vertalen van oude Duitse meesters. Hij toonde een uitgesproken voorkeur voor schrijvers als Goethe, Schiller, Heine, Stifter en Joseph Roth. In 2006 werd hem op voordracht van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse een koninklijke onderscheiding toegekend voor zijn vertaling van de verzamelde werken van Sigmund Freud. In 2007 kreeg hij de vertaalprijs van het Fonds voor de Letteren. Het oordeel van de jury luidde: 'Zonder de tekst te vereenvoudigen, te moderniseren of anderszins aan te passen produceert Oranje vertalingen die je bijna niet kunt wegleggen: prachtig Nederlands, klassiek, maar niet hinderlijk ouderwets.'

Voor de liefhebbers van klassieke Duitstalige literatuur is zijn heengaan een groot verlies.

Theo Kramer

Ook ik in de Champagne!

23 AUGUSTUS 1792¹

Meteen na mijn aankomst in Mainz bezocht ik meneer Von Stein' senior, koninklijk Pruisisch kamerheer en opperhoutvester, die in deze stad het ambt van een soort resident uitoefende en zich krachtig onderscheidde in zijn haat tegen alles wat revolutionair was. In vluchtige trekken schetste hij de tot dusver gemaakte vorderingen van de verbonden legers² en voorzag me van een uittreksel van de topografische atlas van Duitsland, die door Jäger in Frankfurt is uitgebracht onder de titel *Kriegstheater*.⁶

's Middags bij hem aan tafel trof ik verscheidene Franse dames aan en ik had reden genoeg om hen aandachtig te bekijken. De ene dame (verteld werd dat ze de maîtresse was van de hertog van Orléans⁷) een rijzige vrouw met een trotse houding en al van gevorderde leeftijd, met ravenzwarte ogen, wenkbrauwen en haren, in de conversatie overigens hartelijk en welvoeglijk. Een dochter, een jeugdig evenbeeld van de moeder, zei geen woord. Des te opgewekter en charmanter was de vorstin van Monaco⁸, de kordate vriendin van de prins van Condé⁹, het sieraad van Chantilly¹⁰ in betere dagen. Een liefvalliger verschijning dan deze slanke blondine bestond niet. Ze was jong, vrolijk, grappig, geen man op wie zij haar zinnen zette, zou er koel onder zijn gebleven. Ik sloeg haar vrijmoedig gade en was verbaasd dat ik Philine¹¹, die ik niet gedacht had hier aan te treffen, zo fris en opgewekt in haar optreden, opnieuw onder ogen kwam. Ze leek niet zo gespannen en opgewonden als de rest van het gezelschap, dat natuurlijk in hoop, angst en zorgen leefde. De voorbije dagen waren de geallieerden Frankrijk binnengedrongen. De vraag was of Longwy¹² zich onmiddellijk zou overgeven dan wel weerstand bieden, of ook republikeins-Franse troepen zich bij de geallieerden zouden scharen en iedereen, zoals beloofd was, zich

voor de goede zaak zou uitspreken en de voortgang zou bespoedigen. Dat alles was juist op dat moment aan twijfel onderhevig. Men was in afwachting van koeriers. De laatste koeriers hadden alleen het langzame oprukken van het leger en de hindernissen van onbegaanbare wegen gemeld. De prangende wens van deze personen werd alleen nog maar hachelijker omdat ze niet konden verhelen dat zij een zo snel mogelijke terugkeer naar hun vaderland moesten wensen om van de assignaten¹³, een bedenkfel van hun vijanden, te kunnen profiteren en goedkoper en comfortabeler te kunnen leven.

Vervolgens bracht ik twee vrolijke avonden met de Sömmerrings, Huber, de Forsters en andere vrienden¹⁴ door. Hier waande ik me alweer in vaderlandse sferen. Voor het merendeel kennissen van vroeger al, studiekameraden, die zich thuis voelden in het nabije Frankfurt (de vrouw van Sömmerring was geboren in Frankfurt), allen waren bevriend met mijn moeder, waardeerden haar gaven van hoofd en hart, herhaalden menig gelukkig gekozen woord van haar en betuigden meer dan eens dat ik in mijn vrolijke gedrag en levendig praten sterk op haar leek. Aanleidingen, reminiscenties te over in spontaan, aangeboren en aangeleerd vertrouwen! De vrijheid van een welgemeende grap, steunend op wetenschap en inzicht, zorgde voor een uitgelaten stemming. Over politiek werd niet gesproken, men voelde dat men elkaar over en weer moest ontzien, want terwijl zij republikeinse opvattingen niet geheel verloochenden, had ik – duidelijk voor iedereen – haast om met een leger op te trekken dat juist met die opvattingen en hun uitwerking korte metten moest maken.

Tussen Mainz en Bingen¹⁵ beleefde ik een tafereel dat me spoedig de betekenis van die dag verder duidelijk maakte. Ons lichte rijtuig haalde snel een door vier paarden getrokken, zwaar beladen wagen in. De stukgereden holle weg bergop dwong ons uit te stappen en aan de eveneens afgestapte koetsier vroegen we wie er voor ons uit reed. De postiljon van die wagen antwoordde daarop vloekend en tierend dat het Françaisen waren die dachten met hun papiergeld verder te komen, maar die hij zeker nog van plan was

omver te smijten zodra de gelegenheid zich voordeed. We vermaanden hem om zijn vurige haat, zonder hem ook maar in het minst ten goede te veranderen. Heel langzaam rijdend kwam ik bij het portier van de dame en sprak haar vriendelijk aan, waarna een jong en knap, maar door angstige trekken overschaduwd gezicht enigszins opklaarde.

Meteen vertelde ze in vertrouwen dat ze haar echtgenoot naar Trier volgde en van daaruit zo vlug mogelijk in Frankrijk wilde komen. Toen ik haar schetste dat die stap zeer voorbarig was, bekende ze dat, behalve de hoop haar echtgenoot terug te vinden, de noodzaak om weer van papiergeld te leven haar daartoe bewoog. Verder toonde ze een zo groot vertrouwen in de verbonden strijdkrachten van Pruisen, Oostenrijkers en emigrés dat men, zelfs al zouden tijd en plaats geen beletsel hebben gevormd, haar moeilijk had kunnen tegenhouden.

Terwijl we dit gesprek voerden, deed zich een vreemde botsing voor. Over de holle weg waar we doorheen reden, liep een houten goot die een bovenslagmolen aan de andere kant voorzag van het benodigde water. Men had mogen verwachten dat de hoogte van de stellage op zijn minst berekend was geweest op een hooiwagen. Maar hoe het ook zij, het rijtuig was boven buitensporig volgeladen, kistjes en dozen waren torenhoog opgestapeld, zodat de goot een onoverkomelijke hindernis vormde om verder te komen.

Hier begon pas goed het gevloek en getier van de postiljons, die zich zo langdurig opgehouden zagen. Vriendelijk boden we echter onze diensten aan, hielpen afladen en aan de andere kant van de druipende slagboom weer opladen. De jonge, brave en allengs van haar schroom verlostte vrouw wist niet genoeg woorden van dank te vinden, en tegelijk groeide meer en meer haar op ons gevestigde hoop. Ze schreef de naam van haar man op en vroeg dringend, omdat we toch eerder dan zij Trier moesten bereiken, of we bereid waren bij de stadspoort de verblijfplaats van haar echtgenoot op schrift achter te laten. Hoe graag we dat ook wilden, we wanhoopden vanwege de grootte van de stad aan het slagen van het verzoek, maar ze liet haar hoop niet varen.

Eenmaal aangekomen in Trier¹⁶ merkten we dat de stad gebukt ging onder troepen en wemelde van alle mogelijke voertuigen, nergens was een onderkomen te vinden. De wagens stonden stil op de pleinen, de mensen zwierven door de straten, de van alle kanten belaagde intendance wist nauwelijks raad te schaffen. Een dergelijke warboel is een soort loterij, de gelukkige trekt ergens een winnend lot, en zo kwam ik luitenant Von Fritsch¹⁷ van het regiment van de hertog¹⁸ tegen, die me na een zeer hartelijke begroeting naar een kannunnik bracht, in wiens grote huis met uitgestrekt erf ik en mijn compacte equipage welwillend en comfortabel werden opgenomen en waar ik dadelijk voldoende op krachten kon komen. Genoemde jonge militaire vriend, mij van kindsbeen af bekend en aanbevolen, had het bevel gekregen met een klein commando in Trier te blijven om voor de achtergelaten zieken te zorgen en de achterna trekkende marodeurs, verlate bagagewagens en dergelijke op te vangen en door te sturen. Ook mij kwam zijn aanwezigheid goed van pas, hoewel hij met tegenzin in de achterhoede van het leger verbleef, waar voor hem als jongeman met ambities op weinig fortuin was te hopen.

Nauwelijks had mijn bediende¹⁹ het noodzakelijkste uitgepakt, of hij vroeg toestemming om in de stad rond te kijken. Laat kwam hij terug en de volgende ochtend dreef eenzelfde onrust hem het huis uit. Ik kon dit vreemde gedrag niet verklaren, tot het raadsel werd opgelost: de mooie Françaises hadden hem niet onberoerd gelaten, hij deed zorgvuldige naspeuringen en had het geluk dat hij hen op het grote plein, stilstaand tussen honderden wagens, aan de piramide van dozen herkende, zonder dat de dame echter haar echtgenote had opgespoord.

Onderweg van Trier naar Luxemburg²⁰ verblijdde me weldra het gedenkteken in de nabijheid van Igel.²¹ Omdat mij bekend was hoe gelukkig de ouden hun gebouwen en gedenktekens wisten te plaatsen, dacht ik meteen alle huisjes van het dorp weg en nu stond het op de waardigste plek. De Moezel stroomt er vlak langs en vloeit aan de overkant samen met een breed water, de Saar. De bochtige wateren, de op- en neergolvende bodem en een weelderige vegetatie verlenen de plek iets lieflijks en waardigs.

Het gedenkteken zelf zou men een architectonisch-plastisch versierde obelisk kunnen noemen. Deze rijst in verschillende, kunstig gestapelde verdiepingen op en loopt ten slotte uit in een spits, opgesierd met een dak in de vorm van pannen en van boven afgerond met bol, slang en adelaar.

Moge een ingenieur, die door het huidige krijgsverloop naar deze streek wordt gevoerd en er wellicht een tijdlang blijft steken, er niet tegen opzien het gedenkteken op te meten en, voor zover hij kan tekenen, ook de nog te onderscheiden figuren aan de vier zijden aan ons overleveren en bewaren.

Hoe veel trieste, vormeloze obelisksen heb ik niet in mijn tijd zien oprichten, zonder dat iemand aan dit ene gedenkteken dacht. Het stamt weliswaar al uit een latere periode, maar nog altijd is het plezier en de liefde zichtbaar om het persoonlijk beleefde heden, met heel de omringende wereld en de getuigenissen van werkzaamheid, zintuiglijk door te geven aan het nageslacht. Hier staan ouders en kinderen tegenover elkaar, in huiselijke kring wordt heerlijk gegeten. Maar opdat de beschouwer ook beseft waar de welvarendheid vandaan komt, trekken beladen pakpaarden langs, worden nering en handel op allerlei manieren uitgebeeld. Want eigenlijk betreft het hier oorlogscommissarissen die voor zichzelf en hun naasten dit gedenkteken oprichtten als bewijs dat men toen, niet anders dan nu, in zo'n streek voldoende welstand kon verwerven.

Men had dit hele spits toelopende bouwsel van forse blokken zandsteen ruw op elkaar gestapeld en vervolgens, als bij een rotsblok, de architectonisch-plastische vormen uitgehouwen. De zo menige eeuw trotserende duurzaamheid van dit gedenkteken is waarschijnlijk toe te schrijven aan een zo gedegen bouw.

Aan deze aangename en vruchtbare gedachten kon ik me niet lang overgeven, want heel dicht in de buurt, in Grevenmacher, werd me het modernste schouwspel bereid. Hier stuitte ik op het corps émigrés²², dat louter uit edellieden bestond, voor het merendeel ridders van de orde van Saint Louis²³. Ze hadden bedienden noch rijknechten, maar zorgden voor zichzelf en hun paard. Menigeen heb ik

zijn paard naar de drankplaats zien leiden, voor de smidse zien halt houden. Maar wat het wonderlijkste contrast met deze nederige verrichtingen opriep, was een groot grasveld, volgestouwd met allerlei koetsen en reiswagens. Ze waren samen met vrouw en liefje, kinderen en verwanten binnengerukt, alsof ze de innerlijke tegenspraak van hun huidige toestand goed wilden etaleren.

Terwijl ik buiten enkele uren op postpaarden moest wachten, kon ik nog iets anders opmerken. Ik zat voor het raam van het posthuis, niet ver van de plek waar het kastje stond met de gleuf waardoor men de ongefrankeerde brieven pleegt te werpen. Een zo grote toeloop heb ik nooit eerder gezien, bij honderden werden de brieven in de spleet gestopt. De grenzeloze drang waarmee men met lichaam, ziel en geest door het gat in de doorgestoken dam weer het vaderland wilde binnenstromen, liet zich niet levendiger en indringender voor ogen stellen.

Omdat ik me verveelde en zin had geheimen uit te broeden of aan te vullen, stelde ik me voor wat er wel niet in die massa brieven²⁴ kon staan. Ik dacht een liefhebbende vrouw gewaar te worden die hartstochtelijk en smartelijk de kwelling van het gemis bij zo'n scheiding in de heftigste bewoordingen tot uiting bracht. Of een vriend die van een andere vriend in uiterste nood wat geld verlangde. Verdreven vrouwen, met kinderen en een stoet van bedienden, wier kas was gekrompen tot enkele geldstukken. Vurige aanhangers van de prins²⁵, die er het beste van hoopten en elkaar opbeurden en moed inspraken. Anderen die de rampspoed van verre al bespeurden en over het ophanden zijnde verlies van hun bezittingen klaagden en jammerden – en ik denk niet slecht te hebben geraden.

De postmeester, die me welbewust probeerde te onderhouden om mijn ongeduldig wachten op paarden te sussen, verschaftte over heel wat zaken opheldering. Hij toonde me verschillende brieven met stempels, uit verre oorden, die degenen die opgerukt waren en ermee bezig waren nu achterna moesten zwerven. Frankrijk was, zei hij, aan al zijn grenzen, van Antwerpen tot Nice, omringd door deze onfortuinlijken. Daartegenover stonden de Franse legers evenzeer

paraat om de grenzen te verdedigen en uit te breken. Hij vertelde heel wat dingen die me te denken gaven. Hem kwam de stand van zaken in elk geval zeer twijfelachtig voor.

Omdat ik niet zo'n dolleman bleek als anderen die Frankrijk binnenstormden, hield hij me weldra voor een republikein en werd vertrouwelijker. Hij gaf me de zwarigheden in overweging die de Pruisen ondervonden van het weer en de weg over Koblenz en Trier, en gaf een huiveringwekkende beschrijving van de staat waarin ik het kamp in de omgeving van Longwy zou aantreffen. Hij was van alles goed op de hoogte en leek niet ongenegen anderen op de hoogte te brengen. Ten slotte probeerde hij mijn aandacht te vragen voor de wijze waarop de Pruisen bij hun intocht vredige en onschuldige dorpen hadden geplunderd, of dat nu door de troepen was gebeurd of door pakknechten en achterblijvers. Voor de schijn had men het plunderen bestraft, maar de mensen diep in hun hart tegen zich in het geweer gebracht.

Mij moest de generaal uit de Dertigjarige Oorlog²⁶ wel te binnen schieten die, toen men hevig protesteerde tegen het vijandige gedrag van zijn troepen in bondgenootschappelijk land, ten antwoord gaf: ik kan mijn leger niet in een zak vervoeren. Hoe dan ook kon ik echter merken dat we in onze rug slecht beveiligd waren.

Longwy, waarvan de verovering mij al onderweg triomfantelijk was verkondigd, liet ik tijdens mijn rit op enige afstand rechts liggen en ik bereikte op 27 augustus 's middags het kamp bij Praucourt. Doordat men het op een vlakte had opgeslagen, was het te overzien, maar erbij komen ging niet zonder moeite. De natte, omgewoelde bodem was lastig voor paarden en wagens, bovendien viel het op dat we geen schildwachten, wachtposten of iemand anders aantreffen die naar passen vroeg en bij wie we van onze kant enige informatie konden inwinnen. We reden door een woestenij van tenten, want alles en iedereen was weggekropen om armzalige beschutting te zoeken voor het vreselijke weer. Slechts met moeite kwamen we van enkele mensen te weten in welke omgeving we het regiment van de hertog van Weimar konden vinden, bereikten eindelijk die plek, zagen bekende gezichten en werden door lotgenoten

hartelijk ontvangen. Kamerdienaar Wagner²⁷ en zijn zwarte poedel begroetten ons als eersten, beiden herkenden een langjarige levensgezel, die zich opnieuw met hen door een bedenkelijk tijdperken moest slaan. Tegelijk hoorde ik van een onplezierig voorval. Het lievelingspaard van de vorst, Amaranth, was gisteren na een ijselfijke kreet ter aarde gestort en op slag dood.

Over de toestand in het kamp moest ik nog veel ergere dingen zien en horen dan de postmeester me had voorspeld. Men stelde zich het kamp voor in een vlakte aan de voet van een licht glooiende heuvel, waarlangs een lang geleden gegraven greppel het water moest weghouden van akkers en weilanden. Maar die greppel werd razendsnel de opslagplaats van al het vuil en al het afval, de afvoer raakte verstopt, geweldige stortbuien doorbraken 's nachts de dam en brachten de stuitendste rampspoed tot onder de tenten. Wat de slaggers aan ingewanden, botten en andere dingen hadden weggegaan, spoelde de toch al natte en benauwende slaapplaatsen binnen.

Aan mij zou eveneens een tent worden gegeven, maar ik gaf er de voorkeur aan me overdag bij vrienden en kennissen op te houden en 's nachts in de grote slaapwagen te rusten, waarvan ik het comfort al van vroeger kende. Wonderlijk moest het echter worden geacht dat de slaapwagen, hoewel hij maar zo'n dertig passen van de tenten was verwijderd, dermate ontoegankelijk bleef dat ik me 's avonds naar binnen en 's ochtends weer naar buiten moest laten dragen.

28 AUGUSTUS

Wonderlijk brak ditmaal mijn verjaardag aan. We zetten ons in het zadel en reden naar de veroverde vesting. Het degelijk gebouwde en gefortificeerde stadje ligt op een heuvel. Ik was van plan grote wollen dekens te kopen en we begaven ons meteen naar een winkeltje, waar we een knappe en liefvallige moeder en dochters aantroffen. We dongen niet veel af en betaalden goed en gedroegen ons, Duitsers zonder vlotte manieren, zo galant als we maar konden.

De lotgevallen van het huis tijdens het bombardement waren hoogst wonderbaarlijk. Verscheidene granaten achter elkaar kwamen neer in de huiskamer, de bewoners vluchtten, de moeder rukte een kind uit de wieg en rende weg, en op hetzelfde moment sloeg nog een granaat juist door de kussens waarop het jongetje had gelegen. Gelukkig was geen van de granaten ontploft, ze hadden de meubels verbrijzeld, de lambrisering geschroeid, en zo was alles zonder verdere schade gepasseerd, in de winkel was geen kogel beland.

Dat het patriottisme van de mensen in Longwy vermoedelijk niet al te sterk was, viel op te maken uit het feit dat de burgerij de commandant²⁸ zeer spoedig gedwongen had de vesting over te geven. Ook hadden we nauwelijks een stap uit de winkel gezet, of de onderlinge verscheurdheid van de burgers werd ons genoegzaam duidelijk. Koningsgezinden, onze vrienden dus die de snelle overgave hadden bewerkstelligd, betreurden het dat we bij toeval deze kruidenierszaak hadden betreden en de ergste van alle jakobijnen, die met zijn hele gezin voor geen cent deugde, een zo fraaie som gelds hadden laten beuren. Eveneens waarschuwde men ons voor een schitterend restaurant, en wel met zo veel bedenkingen alsof de gerechten daar niet helemaal waren te vertrouwen. Tegelijkertijd wees men ons op een minder restaurant dat wel betrouwbaar zou zijn, waar we ons ook vriendelijk ontvangen en fatsoenlijk onthaald zagen.

Wij, oude oorlogs- en garnizoenskameraden,²⁹ zaten weer gezellig en vrolijk naast en tegenover elkaar. Het waren de officieren van het regiment, verenigd met collega's uit de hofhouding, huishouding en kanselarij van de hertog.³⁰ We spraken over de recente gebeurtenissen: hoe belangwekkend en bewogen het begin mei in Aschersleben was geweest, toen de regimenten bevel hadden gekregen zich marsvaardig te houden en de hertog van Brunswijk³¹ en tal van andere hoogstaande personen waren verschenen voor een inspectie. Daarbij werd niet vergeten gewag te maken van de markies van Bouillé³² als een aanzienlijke vreemdeling die de krijgsoperaties krachtig had beïnvloed. Zodra de luisterende waard die naam ter ore kwam, informeerde hij naarstig of we die heer kenden. De

meesten konden ja zeggen, waarna hij veel ontzag toonde en zijn sterke hoop op de medewerking van die waardige, daadkrachtige man uitsprak. Het kwam ons zelfs voor alsof we vanaf dat moment beter werden bediend.

Terwijl alle aanwezigen verklaarden met hart en ziel een vorst toegedaan te zijn die in al de jaren van zijn regering zulke voortreffelijke eigenschappen tentoon had gespreid en nu ook zijn krachten in het oorlogsbedrijf moest beproeven, waaraan hij sinds zijn jeugd verknocht was geweest en dat hij al geruime tijd beoefende, werd in goede Duitse trant geklonken en gedronken op de gezondheid van hem en de zijnen, en vooral op de gezondheid van prins Bernhard³¹, die kort voor de afmars ten doop was gehouden door majoor Von Weyrach³² als afgevaardigde van het regiment.

Eenieder wist over de mars zelf van alles te vertellen. Ze hadden de Harz links laten liggen en waren langs Goslar en over Nordheim naar Göttingen gekomen. Daar hoorden ze over goede en slechte kwartieren, boers onvriendelijke, beschaafd mismoedige en hypochondrisch gediensstige kasteleins, over nonnenkloosters, goede en slechte wegen en wisselvallige weersomstandigheden. Vervolgens waren ze langs de oostelijke rand van Westfalen naar Koblenz getrokken, hadden te verhalen van menige knappe vrouw, een bont relaas te doen van wonderlijke geestelijken, onverwachts hun pad kruisende vrienden, gebroken wielen en omvergeworpen wagens.

Na Koblenz klaagden ze over bergachtige streken, vermoeiende wegen en allerlei gebrek en naderden vervolgens, nadat ze de voorbije dagen nauwelijks uit elkaar waren gegaan, steeds dichtter de realiteit. De intocht in Frankrijk onder de beroerdste weersomstandigheden werd beschreven als hoogst onaangenaam en als een waardig voorspel van de toestand die we bij onze terugkeer naar het kamp konden voorzien. Maar in zulk gezelschap spreekt de een de ander moed in en vooral ik voelde me gerustgesteld bij het zien van de heerlijke wollen dekens, die de rijknecht op zijn paard had gebonden.

In het kamp trof ik in de grote tent 's avonds het beste gezelschap aan. Het was bij elkaar gebleven omdat men geen voet buiten

de tent kon zetten. Iedereen was welgemoed en vol vertrouwen. De snelle capitulatie van Longwy bevestigde de belofte van de emigrés dat we overal met open armen ontvangen zouden worden, en niets behalve het weer leek het grote plan in de weg te staan. Alle Pruisen, Oostenrijkers en emigrés brachten hun gevoelens van haat en minachting jegens het revolutionaire Frankrijk, verwoord in de manifesten³⁵ van de hertog van Brunswijk, tot uitdrukking.

Men hoefde natuurlijk maar te vertellen wat werkelijk bekend was geworden, of daaruit bleek dat een volk dat in zo grote tweedracht verkeerde, dat niet eens in partijen gesplitst, maar ten diepste ontredderd, louter versnipperd was, de verheven eendracht van de nobele geallieerden niet zou kunnen weerstaan.

Ook had men al het een en ander over oorlogshandelingen³⁶ te vertellen. Meteen na het betreden van Frans grondgebied stuitten tijdens een verkenning vijf eskadrons huzaren onder Von Wolfradt³⁷ op duizend jagers die vanuit Sedan³⁸ onze opmars moesten observeren. De onzen, onder een goede leiding, vielen aan, en omdat de tegenpartij zich dapper verdedigde en ook geen pardon wilde aanvaarden, ontstond een gruwelijk bloedbad, waarbij wij zegevierden, gevangenen maakten, paarden, karabijnen en sabels buitmaakten, en door dit voorspel steeg de stemming onder de soldaten en werden hoop en vertrouwen steviger gegrondvest.

Op 29 augustus werd, langzaam en niet zonder ongemak, opgebroken uit deze half gestolde golven van aarde en water. Want hoe moest men tenten en bagage, uniformen en andere zaken ook maar enigszins schoonhouden, nu er geen droge plek te vinden was waar men iets kon neerleggen en uitspreiden.

De aandacht evenwel die de hoogste legeraanvoerders aan deze afmars besteedden, schonk ons hernieuwd vertrouwen. Op strikt bevel waren alle rijtuigen zonder uitzondering weggestuurd naar achter de colonne, alleen de chef van elk regiment was gerechtigd een sjees voor zijn stoet uit te laten gaan, waarbij ik zo gelukkig was ditmaal in mijn lichte, open wagentje het hoofdleger aan te voeren. Beide bevelhebbers,³⁹ de koning en de hertog van Brunswijk, hadden zich met hun gevolg geposteerd op de plek waar allen moesten

passeren. Ik zag hen van verre, en toen we naderden, reden hunne majesteiten naar mijn wagentje en vroegen op hun bondige wijze aan wie het rijtuig toebehoorde. Ik antwoordde met luide stem: 'Aan de hertog van Weimar!', en we trokken voorwaarts. Niet zo gauw is iemand door voornamere personen geïnspecteerd.

Verderop merkten we dat de weg hier en daar beter was. In een prachtige streek, waar heuvels en dalen elkaar afwisselden, waren zeker voor de mensen te paard nog genoeg droge plekken om gerieflijk vooruit te kunnen komen. Ik sprong op mijn paard en zo verliep de rit vrijer en vrolijker. Het regiment vormde de voorhoede van het leger, we konden dus altijd vooruit zijn en volledig ontkomen aan de moeizame bewegingen van het geheel.

Voortmarcherend verlieten we de hoofdweg en trokken door Arancy, waarbij we als eerste herkenningsteken van de revolutie Châtillon l'Abbaye, een verkocht kerkgoed met half gesloopte en verwoeste muren, links lieten liggen.

En toen zagen we zijne majesteit de koning te paard over heuvels en door dalen snellen, als de kern van een komeet vergezeld van een lang, staartachtig gevolg. Doch nauwelijks was dit fenomeen bliksemsnel ons voorbijgetrokken en verdwenen, of een tweede bekroonde de heuvel of vulde het dal van de andere kant. Het was de hertog van Brunswijk, die gelijksoortige elementen aan- en meetrok. Hoewel meer tot observeren dan tot beoordelen geneigd, konden we ons toch niet onttrekken aan de bespiegeling welke van beide machten nu eigenlijk de meerdere was, welke macht in geval van twijfel kon beslissen. Onbeantwoorde vragen, die slechts twijfels en aarzelingen bij ons achterlieten.

Maar wat ons bij dit alles nog ernstiger stof tot nadenken gaf, was dat we beide legeraanvoerders zo frank en vrij een land zagen inrijden waar wellicht in elk struikgewas een geagiteerde doodsvijand op de loer kon liggen. Toch moesten we erkennen dat juist vermetele persoonlijke toewijding van oudsher de zege bevochten en de heerschappij in stand gehouden heeft.

Hoewel de hemel betrokken was, scheen de zon heel heet. De voertuigen konden in de onbegaanbare aarde maar moeizaam voor-

uitkomen. Gebroken wielen aan wagens en kanonnen maakten het menigmaal noodzakelijk dat we stilhielden, her en der konden afgematte fuseliers zich al niet meer voortslepen.

We konden de kanonnade bij Thionville⁴⁰ horen en wensten die flank een goede uitkomst toe.

's Avonds vonden we verkwikking in het kamp bij Pillon. Een lieflijk weiland midden in een bos nam ons op, de schaduw was al verfrissend, voor een vuur om te koken lag genoeg kreupelhout gereed. Een beek stroomde langs de weide en vormde twee heldere bassins, die allebei terstond door mensen en dieren troebel zouden worden gemaakt. Het ene bassin gaf ik vrij, het andere verdedigde ik fel en liet ik meteen met palen en touwen omheinen. Ik moest mijn stem wel verheffen tegen de opdringerigen. Een van onze ruiters vroeg een ander, die juist kalm zijn wapen aan het poetsen was, wie toch die kerel was die zo veel praat had. 'Ik weet het niet,' antwoordde de ander, 'maar hij heeft wel gelijk.'

Zo kwamen Pruisen en Oostenrijkers en een deel van Frankrijk op Franse bodem hun oorlogsbedrijf uitoefenen. Uit hoofde van welke macht en welk gezag deden ze dat? Ze konden het in eigen naam doen, de oorlog was hun voor een deel verklaard,⁴¹ hun verbond was geen geheim. Maar nu werd nog een voorwendsel bedacht. Ze handelden in naam van Lodewijk de Zestiende, ze rekwireerden niet, ze leenden met geweld. Men had waardebonnen laten drukken, ondertekend door degene die het bevel voerde, maar naar bevind van zaken en eigendunkelijk uitgeschreven door wie ze in handen had, Lodewijk de Zestiende zou wel betalen. Na het manifest heeft wellicht niets anders het volk zozeer tegen het koningschap opgehitst als deze wijze van bejegenen. Ik was zelf bij een dergelijke scène aanwezig die me als hoogst tragisch bijstaat. Verscheidene schaapherders hadden vermoedelijk hun kudden verenigd om ze in bossen of anderszins afgelegene oorden veilig te verbergen, maar waren door bedrijvige patrouilles opgepakt en naar het leger gevoerd, waar ze zich aanvankelijk goed en welwillend ontvangen zagen. Men vroeg naar de verschillende eigenaren, men scheidde en telde de afzonderlijke kudden. Bezorgdheid en

vrees, maar toch vermengd met enige hoop, lag op het gezicht van de flinke mannen. Maar toen dit optreden ermee eindigde dat men de kudden onder regimenten en compagnieën verdeelde, de eigenaren daarentegen hoffelijk op naam van Lodewijk de Zestiende gestelde papieren overhandigde, werden intussen hun wollige pupillen door de ongeduldige, op vlees beluste soldaten voor hun voeten vermoord. Ik wil wel bekennen dat me niet zo snel een wreder tafereel en een diepere mannelijke smart in al haar schakeringen ooit onder ogen is gekomen en mijn gemoed heeft geraakt. Alleen de Griekse tragedies dragen een zo eenvoudig, diep aangrijpend karakter.

30 AUGUSTUS

Van de dag van vandaag, die ons richting Verdun zou brengen, verwachtten we avonturen en die bleven ook niet uit. De stijgende en dalende weg was al beter opgedroogd, de voertuigen trokken met minder hinder voort, de ruiters kwamen vlotter en op hun gemak vooruit.

Een opgewekt gezelschap was samengekomen, dat op goede paarden zo ver oprukte dat het stuitte op een peloton huzaren, de eigenlijke voorhoede van het hoofdleger. De ritmeester, een bedaard man van in de veertig, leek onze komst ongaarne te zien. Hem was voorgehouden zeer streng op te letten, alles moest behoedzaam gebeuren, elk onaangenaam toeval met beleid uit de weg worden geruimd. Hij had zijn mensen kundig verdeeld, afzonderlijk rukten ze op vaste afstand van elkaar op en alles geschiedde in goede orde en de grootste rust. De omgeving was verlaten, de omringende eenzaamheid suggestief. Zo waren we, heuvel op en heuvel af, door Mangiennes, Damvillers, Wavrille en Ormont getrokken toen, op een hoogte die een fraai uitzicht bood, in de wijngaarden ter rechterzijde een schot viel, waar de huzaren onmiddellijk op afreden om de directe omgeving te onderzoeken. Ze brachten ook werkelijk een bebaarde man met zwart haar en een

tamelijk woest uiterlijk, op wie een slecht zakpistool was aangetroffen. Stug zei hij dat hij de vogels uit zijn wijngaard verjaagde en niemand enig kwaad deed. Bij stille overdenking leek de ritmeester deze zaak te bezien in het licht van zijn strikte bevelen en liet de bedreigde gevangene met een paar klappen gaan, waarmee de kerel zich zo haastig uit de voeten maakte dat men hem met veel kabaal en grappen zijn hoed achterna wierp, maar hij voelde zich niet geroepen hem op te rapen.

Het peloton vervolgde zijn weg, we onderhielden ons over de gebeurtenissen en over wat ons vermoedelijk allemaal te wachten stond. Nu moet worden opgemerkt dat ons kleine gezelschap, dat zich aan de huzaren had opgedrongen, door het toeval bijeen was gebracht en uit sterk uiteenlopende elementen bestond. Voor het merendeel waren het rondborstige mensen, ieder op zijn manier gericht op het nu. Eén man in het bijzonder moet ik echter met onderscheiding noemen, een ernstig en zeer achtenswaardig man, van het slag dat destijds wel vaker voorkwam onder de Pruisische militairen, meer esthetisch dan filosofisch geschoold, ernstig, met een zekere hypochondrische inslag, stil in zichzelf gekeerd en met tere hartstocht bereid tot weldoen.

Toen we verder oprukten, stuitten we op een even vreemde als plezierige aanblik, die alom belangstelling wekte. Twee huzaren brachten een tweewielig wagentje, door één paard getrokken, de berg op. En toen we informeerden wat er toch onder de linnen overkapping kon zitten, bleek het te gaan om een jongen van rond de twaalf, die het paard mende, en een wonderschoon meisje of vrouwtje, dat vanuit een hoek naar voren boog om de vele ruiters te bekijken die hun tweewieler met huif omsingelden. Niemand bleef onverschillig, maar de eigenlijke inzet ten behoeve van de schone moesten we overlaten aan onze gevoelvolle vriend, die zich, zodra hij het gammele voertuig van nabij had bekeken, onweerstaanbaar gedrongen voelde als redder op te treden. We stapten naar achteren, terwijl hij nauwgezet naar alle omstandigheden vroeg. Het jonge persoontje, dat in Samognieux woonde, bleek van plan geweest van de weg naar vrienden verderop uit te wijken om aan de

te verwachten benarde toestand te ontsnappen en was juist in de muil van het gevaar gevlucht. In dergelijke gevallen denken mensen dat het overal beter is dan waar ze zijn. Als uit één mond brachten we haar allervriendelijkst aan het verstand dat ze moest omkeren. Ook onze bevelhebber, de ritmeester, die eerst zei dat hij hier spionage vermoedde, liet zich ten slotte door de welgemeende retoriek van de man van fatsoen overreden. Geflankeerd door twee huzaren bracht deze haar, enigszins gerustgesteld, terug naar haar woonplaats, waar ze ons, toen we kort daarna in goede orde en krijgstucht er doorheen trokken, staande op een muurtje tussen de haren vriendelijk en, omdat dit eerste avontuur zo goed was afgelopen, vol hoop begroette.

Zulke pauzes doen zich midden in een veldtocht voor als men door onmiddellijke krijgstucht krediet poogt te verwerven en een soort wettige vrede gelast midden in de chaos. Die momenten zijn kostbaar voor burgers en boeren en voor iedereen die nog niet door de aanhoudende rampspoed van de oorlog beroofd is van alle geloof in menselijkheid.

Een kamp aan deze kant van Verdun wordt opgeslagen en iedereen rekent op enkele dagen rust.

De ochtend van 31 augustus was ik in de slaapwagen, stellig de droogste, warmste en prettigste slaappleats, half ontwaakt, toen ik de leren gordijnen hoorde ritselen en bij het openslaan de hertog van Weimar zag, die een onverwachte vreemdeling aan mij voorstelde. Ik herkende meteen de avontuurlijke Grothaus⁴² die, niet afkerig om ook hier zijn rol van onderhandelaar te spelen, de krietieke taak op zich had genomen om Verdun op te eisen. In verband daarmee was hij onze vorstelijke bevelhebber komen verzoeken om een trompetter-majoor. Deze was verheugd over zo'n bijzondere onderscheiding en werd terstond tot de zaak geroepen. Oude wonderlijke tijden indachtig begroetten we elkaar vrolijk en Grothaus repte zich om zijn taak uit te voeren. Daarover werd menige scherts geuit nadat de opdracht was uitgevoerd. Het verhaal ging dat hij, met de trompetter voorop en de huzaren in zijn rug, over de rijweg reed, maar de sansculotten in Verdun, die het volkenrecht niet ken-

den of verachtten, beschoten hem met hun kanonnen. Toen had hij een witte zakdoek aan de trompet vastgemaakt en de trompetter bevolen steeds harder te blazen. Door een commando werd hij opgehaald en geblinddoekt alleen naar de vesting gebracht. Daar hield hij fraaie toespraken, maar had niets bewerkstelligd of wat dies meer zij, zodat men, zoals dat in de wereld gaat, de bewezen dienst wist te verkleinen en alle eer voor de ondernemende man wist te bederven.

Toen de vesting uiteraard niet op de eerste eis tot overgave was ingegaan, moest men overgaan tot het voorbereiden van een bombardement. Terwijl de dag voorbijging, verrichtte ik nog een klein karwei, waarvan de gunstige gevolgen zich voor mij tot op de dag van vandaag uitstrekken. In Mainz had meneer Von Stein me voorzien van de atlas van Jäger, die het huidige en, naar ik hoopte, ook aanstaande krijgstoneel op verscheidene bladen weergaf. Ik haalde één blad tevoorschijn, blad achtenveertig, welk gebied ik bij Longwy had betreden, en omdat zich onder de mensen van de hertog toevallig een metaaldrijver bevond, werd het blad versneden en opgespannen. Nog altijd dient het me om die voor de wereld en voor mij zo belangrijke dagen in de herinnering terug te roepen.

Na deze voorbereidingen, tot nut in de toekomst en groter gemak nu, keek ik rond op de weide waar we waren gelegerd en de tenten zich tot tegen de heuvels uitstrekten. Op het grote, groene, weidse tapijt trok een wonderbaarlijk schouwspel⁴³ mijn aandacht: een aantal soldaten had een kring gevormd en was middenin met iets bezig. Bij nader onderzoek zag ik hen rond een trechtervormige aardverzakking staan, gevuld met het zuiverste bronwater en met een doorsnee van zo'n dertig voet aan de bovenkant. De militairen hengelden naar talloze kleine visjes, waarvoor ze het visgerei naast hun verdere bepakking bij zich hadden. Het water was glashelder, de jacht een genot om te aanschouwen. Ik had dit spel nog niet lang gadeslagen, toen ik echter merkte dat de visjes al bewegend in verschillende kleuren glinsterden. Aanvankelijk hield ik dit verschijnsel voor changeante kleuren van de beweeglijke lichaampjes, maar al gauw diende zich een welkome opheldering aan. In de